Annual History Prizes

Awards Ceremony & The Dr. S. L. Bhyrappa Memorial Lecture

Powered by NAAV AI

माननीय श्रीमती निर्मला सीतारामन जी यांच्या हस्ते डॉ. एस. एल. भैरप्पा स्मृती व्याख्यानमालेचे उद्घाटनपर व्याख्यान

नमस्कार. विक्रम संपत, राजलक्ष्मी जी, देवेश वर्मा जी आणि इथे उपस्थित असलेल्या अत्यंत सक्रिय आणि आदरणीय प्रेक्षकहो! मला ही संधी दिल्याबद्दल धन्यवाद. माझ्या माहितीनुसार गेल्या १२वर्षांपासून विक्रम यांनी हे सर्व एकत्र आणण्यासाठी खूप मेहनत घेतली आहे आणि १३- अत्यंत कठोर आणि सखोल असे संघटनात्मक कार्य कार्य केले आहे, हे मी पाहू शकते. आणि आजच्या विविध श्रेणींमधील पुरस्कार विजेत्यांचे मी अभिनंदन करते.

मला विचाराल, तर हा उपक्रम थोडा उशिरा सुरू झाला आहे. विक्रम यांच्या प्रयत्नांना कमी लेखण्याचा माझा अजिबात उद्देश नाही; परंतु भारताला अशा प्रयत्नांची कमीत कमी चार ते पाच दशके आधी गरज होती. आपण या बाबतीत मागे पडलो आहोत आणि खरेतर, गेल्या चार किंवा पाच दशकांहून अधिक काळ अशा प्रयत्नांकडे दुर्लक्ष झाल्यामुळेच विरोधक आपल्या इतिहासाचा किंवा सामाजिक जीवनाचा प्रचार अत्यंत वेगळ्या आणि असत्य पद्धतीने करण्यात अधिक शक्तिशाली बनले आहेत. अर्थात, पुढे बोलताना मी या मुद्द्याचा काही अंशी उल्लेख करेनच.

आज सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांचा वाढदिवस आहे – अर्थातच, भारत हा दिवस 'शिक्षक दिन' म्हणून साजरा करतो, तर आपण गुरुपौर्णिमा हा आपला शिक्षक दिन म्हणून साजरा करतो. राधाकृष्णन हे त्यांच्या विद्वत्तेसाठी आणि भारताच्या वैदिक परंपरांच्या सखोल ज्ञानासाठी ५ सप्टेंबर रोजी नक्कीच स्मरणात राहिले पाहिजेत. आणि भारताचा धर्मनिरपेक्ष इतिहास आपल्याला सांगतो की हा देखील शिक्षक दिनच आहे. त्यामुळे शिक्षकांची पूजा कितीही वेळा केली जाऊ शकते - मग ती गुरुपौर्णिमा असो वा ५ सप्टेंबर असो. त्यामुळे आपल्या पिढीसाठी आणि येणाऱ्या पिढीसाठी, मग ती जेन झी असो वा जेन अल्फा, अनेक महत्त्वाच्या विषयांवर बोलण्यासाठी आज तुमच्यासमोर उभे राहणे हे माझ्यासाठी एक सौभाग्य आहे.

आणि दिल्लीतील या अतिशय मुसळधार पावसाच्या दिवशी या विषयावर चर्चा करण्याची संधी उपलब्ध करून दिल्याबद्दल मी विक्रम यांचे पुन्हा एकदा आभार मानते. मला खात्री आहे की, विक्रम यांनी केलेल्या या उत्कृष्ट कार्याबद्दल ऐकण्यासाठी येथे आणखी बरेच लोक उपस्थित राहिले असते. परंतु विचारवंत आणि शिक्षक यांना वेगळे करता येत नाही, म्हणून आपण या दोघांचीही पूजा करतो. आणि स्मृती व्याख्यानात डॉ. भैरप्पांच्याबद्दल बोलण्यापूर्वी, आजच्या पुरस्कारांचे आणि त्यांना देण्यात आलेल्या नावांचे विशेष कौतुक करायला हवे. आर. सी. मुजुमदार असोत, एस. एल. भैरप्पा असोत की अनंत पै असोत, हे असे तीन महानायक आहेत ज्यांनी तो उत्साह टिकवून ठेवला.

या पुरस्कारांच्या नावांची निवडच आपल्याला सांगते की, भारताच्या सामाजिक आणि ऐतिहासिक क्षेत्रातील सामान्य लोकांनी तसेच आपल्या इतिहासाच्या पुस्तकांमध्ये काय असावे, आपल्या वृत्तपत्रांमध्ये काय यावे, आपल्या सांस्कृतिक अकादमींमध्ये काय असावे, हे ठरवणाऱ्या भारतातील उच्चभ्रू वर्गाने महान व्यक्तींकडे दुर्लक्ष केले आहे. त्यामुळे, विक्रम, तुमची ही निवडच एका सहानुभूतीशील आणि कौतुकास्पद प्रयत्नास पात्र ठरते. आणि भारताने एस. एल. भैरप्पांना एक कादंबरीकार म्हणून किंवा अशा काळात आपल्याला मार्ग दाखवणारी व्यक्ती म्हणून गौरव केला आहे, जिथे त्यांच्या विचारांच्या मार्गावर चालणाऱ्या लोकांसाठी भारत अधिकच कठीण बनत चालला होता.

त्यांच्या डॉक्टरेट प्रबंधाचे शीर्षक त्यांच्या संपूर्ण आयुष्याची दिशा ठरवणारे होते: 'सत्य मत्तू सौंदर्य', म्हणजेच सत्य आणि सौंदर्य. हा प्रबंध त्यांनी १९६६ मध्ये बडोद्याच्या महाराजा सयाजीराव विद्यापीठात सादर केला होता. त्यांचा हा शैक्षणिक प्रवास अत्यंत खडतर होता. भैरप्पा यांनी त्यांच्या 'भित्ती' या आत्मचरित्रात अत्यंत गरिबीने ग्रासलेले बालपण, आईचे अकाली निधन, अस्थिर कुटुंब आणि प्लेगच्या साथीमध्ये भावंड व नातेवाईक गमावल्याच्या आठवणी सांगितल्या आहेत. त्यांचे आयुष्य किती कठीण राहिले असेल, हे शब्दांत मांडणे अशक्य आहे.

त्यामुळे राज्याच्या वेगवेगळ्या भागांत वेगवेगळ्या काळात नातेवाईकांनी त्यांचा सांभाळ केला. त्यांनी अत्यंत हालअपेष्टा सहन करत आपले शिक्षण पूर्ण केले. त्यांनी स्वतः अनुभवलेल्या या वास्तवाने – ज्या सर्व परिस्थितीतून ते गेले - त्यांच्या लेखनाला प्रगल्भता दिली. त्यांच्या मनात कोणतीही कटुता नव्हती. संयम आणि अति-हळवेपणा नसलेला वास्तववाद हे त्यांच्या लेखनाचे वैशिष्ट्य होते. त्यामुळे, त्या जगलेल्या अनुभवाला विलक्षण पूर्वतयारीची जोड मिळाली होती. भैरप्पा जोपर्यंत एखाद्या विश्वात स्वतः प्रवेश करण्याचा प्रयत्न करत नसत, तोपर्यंत ते त्याबद्दल लिहीत नसत. शास्त्रीय संगीतावरील त्यांची प्रमुख कादंबरी 'मंद्र' लिहिण्यापूर्वी संगीतकार - आणि येथे विक्रम देखील संगीत आणि संगीतकारांवर काम करत आहेत - त्यांनी स्वतः शास्त्रीय संगीत शिकून घेतले आणि गायकांसोबत मोठा काळ व्यतीत केला.

त्यामुळे, त्याबद्दल लिहिण्यापूर्वी त्यांना तो अनुभव स्वतः जगायचा होता. म्हणूनच जेव्हा त्यांनी त्याबद्दल लिहिले, तेव्हा त्यात इतकी अस्सलता, खरेपणा होता आणि त्यांनी लिहिलेल्या प्रत्येक शब्दात तुम्हाला ते थेट जाणवू शकत होते. त्यामुळे, ते गायकांसोबत राहिले आणि त्यांनी त्यांच्यासोबत मोठा काळ घालवला. त्यांना त्या विश्वामागील कला आणि जीवन - महत्त्वाकांक्षा, शिस्त, असुरक्षितता आणि त्या विश्वातील गुंतागुंतीचे संबंध समजून घ्यायचे होते. त्यांनी लिहिलेली दुसरी अभिजात कादंबरी 'पर्व'साठी त्यांनी महाभारताशी संबंधित ठिकाणांचा प्रवास केला, ज्यामध्ये कुरुक्षेत्र, हस्तिनापूर यांचा समावेश होता. त्यांनी हिमालयातील अशा समुदायांचाही अभ्यास केला जिथे बंधू-बहुपतित्वाची प्रथा अलीकडच्या काळापर्यंत टिकून राहिली होती.

ते महाभारत लिहू शकले असते, त्यांनी सर्व दुय्यम स्रोत पाहिले असते, त्यांनी भारतातील वेगवेगळ्या भाषांमध्ये आधीच लिहिलेल्या विविध महाभारतांचे विश्लेषण केले असते. पण नाही, ते त्या ठिकाणी गेले. त्यांना त्या लोकांसोबत राहून तिथली अनुभूती घ्यायची होती. आपल्या वाचकांशी प्रामाणिकपणे संवाद साधू इच्छिणारा लेखक ज्या मर्यादेपर्यंत जातो, जे कष्ट सोसतो, ते प्रत्यक्षात पुस्तकापेक्षाही त्या लेखकाबद्दल बरेच काही सांगून जाते. पण भैरप्पा हे अशाच वेगळ्या मातीचे बनले होते. यामुळेच त्यांना अशा कुटुंबांमध्ये आणि कौटुंबिक रचनांमध्ये प्रेम, कर्तव्य, मत्सर आणि जवळीक यांना प्रत्यक्षात कसे आकार द्यायचे, हे प्रश्न विचारता आले.

म्हणूनच त्यांनी आधी त्या जगात प्रवेश केला आणि त्यानंतरच ते त्यांनी आपल्यासाठी पुन्हा उभे केले. ही समरसता त्यांच्या साहित्यातील सर्वात मोठ्या सामर्थ्यांपैकी एकाचे स्पष्टीकरण देते: मानवी संबंध ते ज्या सूक्ष्मतेने मांडतात ती सूक्ष्मता. त्यांची पात्रे कधीही वैचारिक चौकटीत बसवलेली नसतात. दबावाखाली लोक कसे वागतात, कर्तव्य आणि इच्छा यांच्यात कसा संघर्ष होतो आणि भावनेतील एक छोटासा बदलही संपूर्ण नाते कसे बदलू शकतो, हे आपण पाहतो. वाचक केवळ कथेचा मागोवा घेत नाही; तर वाचकाला स्वतः त्या प्रवाहात उपस्थित असल्यासारखे वाटते. या पद्धतीमागे साहित्याचे एक स्पष्ट तत्त्वज्ञान होते. 'नानेके बरेयुत्तेने' - "मी का लिहितो?" - या पुस्तकात भैरप्पा यांनी साहित्य हे डावे, उजवे किंवा इतर कोणत्याही 'वादाचे' साधन बनावे किंवा सामाजिक प्रगतीच्या एखाद्या पूर्वनियोजित कार्यक्रमाचे माध्यम बनावे हा विचार नाकारला.

त्यामुळे भरताच्या नाट्यशास्त्राचा आधार घेऊन त्यांनी असा युक्तिवाद केला की, साहित्याने वाचकाला रसात तल्लीन केले पाहिजे: विस्मय, दुःख, शौर्य, कोमलता आणि मानवी भावनांची संपूर्ण श्रेणी - ज्याला आपण नवरस म्हणतो. त्याचे काम अनुभव समृद्ध करणे आणि संवेदनशीलता परिष्कृत करणे हे आहे, कोणताही राजकीय निष्कर्ष लादणे नाही. म्हणूनच त्यांच्या कादंबऱ्या कृत्रिम वाटण्याऐवजी खऱ्याखुऱ्या जगलेल्या अनुभवासारख्या वाटतात. डॉ. भैरप्पा माझ्या स्मरणात पहिल्यांदा कसे आले, यावर मी एक वैयक्तिक विचार मांडते. अनेक दशकांपूर्वी, मी वंशवृक्ष नाटक पाहिले होते - एक अत्यंत हौशी कलाकारांचा गट होता, पण त्यांनी ते उत्तम सादर केले होते. प्रेक्षकांमध्ये बसून, परंपरा आणि कर्तव्याशी संघर्ष करणारी ती पात्रे पाहताना, त्या सादरीकरणाचा ठसा माझ्या मनात कायम राहिला. हे तामिळनाडूतील त्रिची येथे घडले होते.

मी हा विषय काढण्याचे कारण म्हणजे रंगमंच ही माझ्या स्मृतीतील केवळ एक पार्श्वभूमी नाही; तर आज मला तुमच्यासमोर जे मांडायचे आहे त्याचे ते मुख्य प्रतीक आहे. जेव्हा आपण डॉ. भैरप्पांचा साहित्यिक प्रवास पाहतो, तेव्हा त्यांनी सुमारे १५ वर्षांच्या अंतराने दोन वेगवेगळी शिखरे अनुभवली. पहिले शिखर १९६५ ते १९७९ या काळातील कलात्मक शिखर होते - वंशवृक्ष, गृहभंग आणि दाटू, ज्यासाठी त्यांना १९७५ मध्ये साहित्य अकादमी पुरस्कार मिळाला आणि शेवटी पर्व यांसारख्या उत्कृष्ट कलाकृतींचा हा काळ होता. दुसरे शिखर सुमारे २००७ पासून सुरू झालेल्या अभूतपूर्व सार्वजनिक प्रतिसादाचे होते, जेव्हा आवरण पुस्तकाच्या प्रकाशनापूर्वीच सर्व प्रती विकल्या गेल्या आणि ५ महिन्यांत त्याची १० पुनर्मुद्रणे झाली, जो भारतीय प्रकाशन क्षेत्रातील हा एक विक्रम आहे; तर पर्वच्या १९ आवृत्त्या प्रकाशित झाल्या आहेत.

त्यांच्या सहा कादंबऱ्यांवर भारतीय चित्रपटसृष्टीतील आघाडीच्या दिग्दर्शकांनी चित्रपट बनवले. वंशवृक्षसाठी गिरीश कर्नाड यांना १९७१ मध्ये राष्ट्रीय पुरस्कार मिळाला, तर गिरीश कासारवल्ली यांनी नायी नेरळूला पडद्यावर आणले. तरीही इथे एक लक्षणीय विरोधाभास दिसून येतो. ज्या दिग्गजांनी भैरप्पांच्या कादंबऱ्यांचे रूपांतर केले आणि त्यासाठी राष्ट्रीय पुरस्कार मिळवले, तेच पुढे त्यांच्यावर तीव्र टीका करून त्यांच्याविरोधात उभे राहिले. त्यांच्या याच प्रामाणिकपणामुळे त्यांना एका विशिष्ट चौकटीत बंदिस्त केले गेले. त्यांना अशा प्रकारे का बंदिस्त केले? याचा त्यांच्या साहित्यिक कौशल्याशी काहीही संबंध नव्हता; तर याचा पूर्ण संबंध त्यांच्या विचारांमधील आणि अभिव्यक्तीमधील अढळ प्रामाणिकपणाशी होता.

टिपू सुलतानसारख्या गुंतागुंतीच्या ऐतिहासिक व्यक्तींबाबत, समकालीन राजकीय सोयीसाठी पुराभिलेखांमधील निष्कर्ष सौम्य करण्यास त्यांनी नकार दिला. वयाच्या ९१ व्या वर्षी, त्यांनी आपले निष्कर्ष स्पष्टपणे मांडले: "टिपू मूलतः क्रूरी" - कन्नडमध्ये भैरप्पांनी असे म्हटले होते. "टिपू हा मुळातच एक क्रूर व्यक्ती होता," आणि "टिपूवन्नू हिरो माडीकोंडू बरुत्तारे" - म्हणजेच, ते (लोक) टिपूला नायक बनवत असत." हे देखील भैरप्पांचेच निरीक्षण होते. आणि याच प्रकारच्या बौद्धिक प्रामाणिकपणामुळे, ऐतिहासिक नोंदींमधून जे समोर आले ते मांडण्याच्या आणि ते स्पष्टपणे बोलण्याच्या प्रामाणिकपणामुळेच त्यांना एका चौकटीत बंदिस्त केले गेले.

प्रत्येकासाठी त्यांना अशा चौकटीत टाकणे सोयीचे होते की, "अरे, ते अशा लोकांच्या गटातील आहेत ज्यांना एक वेगळा इतिहास समोर आणायचा आहे. पण आम्हाला तुम्हाला हा इतिहास आहे द्यायचा आहे, तो स्वीकारा, घ्या किंवा सोडून द्या. पण नाही, आम्ही दुसऱ्या इतिहासाला जागा देणार नाही." तो दुसरा इतिहास 'दुसरा' नव्हता - तेच सत्य होते. हे शब्द भैरप्पांचे आहेत, माझे नाहीत. त्यांनी १४ नोव्हेंबर २०२२ रोजी म्हैसूरमध्ये असे म्हटले होते. मला खात्री आहे की तुम्हाला त्याचे तपशील मिळतील. आणि 'टिपू निज कनासुगलू' या नाटकाच्या शुभारंभावेळी त्यांनी हे म्हटले होते. जे मुळात पुराभिलेखांमधील संशोधनावर आधारित विधान होते, त्यावर राजकीय कटुता म्हणून त्यांच्यावर टीका करण्यात आली. तरीही आपल्या कलेच्या मर्यादेबद्दल ते नेहमीच स्पष्ट होते.

"बरेयुवुदु नन्ना माध्यम, नानु बरेयुत्तेने, बेन्की हाकुवुदिल्ला" - त्यांनी हे कन्नडमध्ये सांगितले: "लेखन हे माझे माध्यम आहे. मी लिहितो. मी आग लावत नाही." आणि हे त्यांनी १९ जानेवारी २०१८ रोजी नृपतुंग पुरस्काराच्या समारंभातील भाषणादरम्यान म्हटले होते. त्यामुळे डॉ. भैरप्पा यांचा आवाज अजिबात दाबला गेला नाही, परंतु बौद्धिक पातळीवरची मक्तेदारी ही संस्थात्मक मानांकनांच्या पातळीवर झाली. कर्नाटकातील नव्य चळवळीचे प्रणेते यू. आर. अनंतमूर्ती यांनी त्यांना, म्हणजेच भैरप्पांना, कादंबरीकाराऐवजी केवळ वादविवाद करणारा म्हणून नाकारले. आणि मे २००७ च्या सुमारास अनंतमूर्ती यांना असे वाटले की, त्यांनी भैरप्पा हे केवळ वाद घालू शकतात, ते एक कादंबरीकार म्हणून लेखन करू शकत नाहीत, असे म्हणून त्यांना खाली पाडावे.

कन्नड साहित्य परिषदेचे तत्कालीन अध्यक्ष चंद्रशेखर पाटील यांनी आवरणवर अत्यंत अपमानास्पद भाषेत टीका केली. वाचकवर्गाने भैरप्पांचे भरभरून कौतुक केले, परंतु संस्थात्मक पातळीवर मक्तेदारी चालवणाऱ्यांनी मात्र त्यांना कधीही स्वीकारले नाही. तरीही, प्रस्थापित व्यवस्थेने त्यांना आपल्या पसंतीच्या व्यक्तींच्या पंक्तीत स्थान देण्यास नकार दिला. ज्या समीक्षकांनी त्यांच्यावर अत्यंत कठोरपणे टीका केली त्यांना ज्ञानपीठ पुरस्कार मिळाले; पण भैरप्पांना तो कधीच मिळाला नाही. हे आपल्याला थेट आपल्या राष्ट्रीय आणि बौद्धिक चर्चेतील शब्दसंग्रहातील एका मूलभूत विकृतीकडे घेऊन जाते. पारंपारिक राजकीय शब्दकोशात, आपण विविध छटांबद्दल सहज बोलतो. आपण पुराणमतवादी उदारमतवादी, उदारमतवादी उदारमतवादी आणि जहाल उदारमतवादी अशा संज्ञा ऐकतो. लोकांना एका विशिष्ट चौकटीत बसवण्यासाठी ही शीर्षके दिली जातात.

तरीही आधुनिक भारतात, हे मोजमाप किती मनमानीपणे ठरवले जाते, ते पहा. जो भारतीय पुराणमतवादी उदारमतवादी दस्तऐवजीकृत ऐतिहासिक सत्य मांडतो, त्याला लगेचच अति-उजव्या विचारसरणीचा म्हणून संबोधले जाते. हे लक्षात घ्या की जहालतेचा शिक्का कधीही दुसऱ्या बाजूला लावला जात नाही. एका निष्पक्ष, स्पष्टवक्त्या आणि तथ्यांवर आधारित अभ्यासकाला कधीही मधला मार्ग स्वीकारण्याची परवानगी दिली जात नाही, किंवा त्याला कधीही मध्यवर्ती उदारमतवादी, स्पष्टवक्ता उदारमतवादी किंवा प्रामाणिक

उदारमतवादी म्हणून मान्यता दिली जात नाही. आपल्या सार्वजनिक संभाषणात असा कोणताही निकष नाही ज्याला मध्यबिंदू असेल. जणू काही "उदारमतवादी" हा शब्द केवळ एकाच डाव्या वैचारिक कोनातून भारतीय समाजाकडे पाहणाऱ्यांची खाजगी मक्तेदारी बनला आहे. डावा वैचारिक दृष्टीकोन - आणि इथे कुलगुरू शांतिश्री यांना दररोज याचा सामना करावा लागत आहे.

अस्सल भारतीय उदारमतवादी मूल्ये आणि लादलेली उदारमतवादाची संकल्पना यामधील हीच ती सीमारेषा आहे. पहिली गोष्ट म्हणजे पूर्वपक्ष ही भारतीय परंपरेत रुजलेली वादविवादाची एक प्राचीन पद्धत आहे, जिथे खंडन करण्यापूर्वी आपल्या प्रतिस्पर्ध्याची बाजू तिच्या सर्वात भक्कम आणि स्पष्ट स्वरूपात मांडण्याची आवश्यकता असते. ती भारतीय परंपरा होती; पूर्वपक्षाने हे मांडले. दुसरी गोष्ट म्हणजे एक महत्त्वाचे सदस्यत्व कार्ड आहे, जिथे स्वनियुक्त मक्तेदार ठरवतात की रंगमंचावर कोणाला प्रवेश मिळायला हवा आणि कोणाला नाही. एका आत्मविश्वासी संस्कृतीला तिच्या सार्वजनिक चर्चेसाठी एक खुल्या मंचाप्रमाणे कार्य करण्याची आवश्यकता असते. रंगमंचाच्या डाव्या बाजूला आणि उजव्या बाजूला जागा असायला हवी, आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे, मध्यभागी देखील एक स्थान असायला हवे.

विचारवंतांना दोन्ही बाजूंनी प्रवेश करता आला पाहिजे. ते अभिनेते आहेत, ते रंगमंचावर येतील आणि तुमच्यासमोर सादरीकरण करण्यासाठी मध्यभागी असतील. उजव्या बाजूला आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे मध्यभागी. त्यामुळे विचारवंतांनी दोन्ही बाजूंनी प्रवेश करणे, आपले युक्तिवाद मध्य मंचावर आणणे आणि विचारांना खुल्या वातावरणात संघर्ष करू देणे आवश्यक आहे. विचार करणे आणि आपले मत बनवणे हे प्रेक्षकांच्या हातात असते. आपल्या स्मृती याला मंथन म्हणतात - एक बौद्धिक समुद्रमंथन. ज्याप्रमाणे देव आणि असुरांनी मंदार पर्वताच्या दोन्ही बाजूंना आपापले स्थान घेतले होते आणि केवळ विरोधी शक्तींच्या घर्षणामधूनच सत्याचे अमृत बाहेर पडले. आणि हेच आपले तत्त्वज्ञान आहे, हीच आपली परंपरा आहे, हेच आपल्या रक्तात आहे.

ते नाटक कधीच संपत नाही. ते प्रेक्षकांना घरी जाताना मनात प्रश्न आणि स्वतंत्र संशोधनाची बीजे घेऊन घरी पाठवतो. त्यामुळे, प्रेक्षक दोन्ही बाजूंना मंथन करताना, प्रत्येक जण आपापल्या बाजूने ओढत असतो आणि जे काही बाहेर येते ते प्रेक्षकांसमोर असते. मात्र, अनेक दशकांपासून आपल्या सांस्कृतिक आणि बौद्धिक व्यवस्थेने रंगमंचाच्या एकाच बाजूला अवाजवीपणे वर्चस्व गाजवू दिले आणि विचारांच्या पर्यायी परंपरांना मागे ढकलले गेले - मग ते साहित्य असो, शैक्षणिक क्षेत्र असो, संगीत, नाटक, चित्रपट असो, सर्वत्र हेच घडले. एकाच बाजूची—एकाच वैचारिक बाजूची ही अमर्याद उपस्थिती इतकी टोकाला गेली की, काही मोजक्या भैरप्पांचा अपवाद वगळता, त्यांनी दुसऱ्या बाजूचे अस्तित्वच पुसून टाकण्याचा प्रयत्न केला.

केवळ एकाच बाजूचे अभिनेते असलेला रंगमंच नाटक निर्माण करत नाही; तर तो एक वैचारिक एकपात्री प्रयोग सादर करतो. डॉ. भैरप्पा यांचे बौद्धिक धैर्य यात होते की त्यांनी रंगमंचाची दुसरी बाजू देखील भरलेली राहील याची काळजी घेतली. संस्थात्मक परीक्षकांनी विरोध केला तरीही, त्यांनी आपल्या लाखो वाचकांच्या थेट पाठिंब्याने ती मर्यादा मोडून काढली. त्यांनी हे सिद्ध केले की दुसऱ्या बाजूलाही एक जिवंत प्रेक्षकवर्ग होता, ज्याचे अस्तित्वच नाही असा दावा प्रस्थापित व्यवस्थेने दीर्घकाळापासून केला होता. परंतु ही नाकारण्याची रचना - हाच तो मुख्य मुद्दा आहे ज्यावर या देशात चर्चा सुरू राहिली पाहिजे, असे मला वाटते.

या सर्वांची मुळे खूप खोलवर रुजलेली आहेत. १९४७ पूर्वीच भारताच्या बौद्धिक रंगमंचावरून इतरांना बाहेर काढण्याची प्रक्रिया सुरू झाली. याची सुरुवात वसाहतवादी इतिहास लेखनातून झाली. तुम्ही मागील वक्त्यांचे, जे पुरस्कार विजेते आहेत, त्यांचे भाषण ऐकले असेलच. त्यांनी तुम्हाला अशा विविध मुद्द्यांबद्दल सांगितले, जिथे हा नकार सुरू झाला होता. मला इथे ते सांगायचे नाही, पण आज आपण ज्या इतिहासाबद्दल बोलत आहोत - विक्रम अगदी बरोबर सांगत होते की आजच्या पुरस्कारांवर बंगालचे वर्चस्व आहे. बंगाल, ज्या युद्धाबद्दल आपण ऐकतो, जेव्हा क्लाइव्हने प्लासीची, म्हणजेच पोलाशीची लढाई लढली होती. आपण जो इतिहास वाचतो त्यात बंगालच्या पराभूत शासकाच्या क्रूरतेबद्दल, टिपूप्रमाणे, कधीही सांगितले जात नाही.

आपले नशीब पहा, प्लासीच्या लढाईनंतर क्लाइव्ह जिथे जिथे गेला, तिथे तिथे तिथल्या लोकांनी त्या क्रूर शासकाचा पराभव केल्याबद्दल त्याचे स्वागत केले होते. हे दुर्दैवी आहे, पण असा इतिहास आहे जो दाखवला जात नाही. "एखाद्या भारतीय राजाचा, राष्ट्रवादी राजाचा एका इंग्रज व्यापाऱ्याने पराभव केला", असे कदाचित तुम्हाला ऐकायला मिळेल, परंतु ज्याचा पराभव झाला त्या माणसाच्या क्रूरतेबद्दल मात्र काहीच ऐकायला मिळत नाही. यामुळे क्लाइव्ह काही चांगला ठरत नाही. पण वस्तुस्थिती हीच आहे की,

अशाच प्रकारे इतिहासाची रंगरंगोटी केली गेली आहे. म्हणूनच, भारतीय शिक्षणावरील आपल्या टिपण्णीत मॅकॉलेने स्पष्ट सांगितले होते, ''मला त्यांच्यामध्ये असा एकही माणूस आढळला नाही, जो हे नाकारू शकेल की एका चांगल्या युरोपीय ग्रंथालयातील एका कप्प्याचे मूल्य संपूर्ण भारतीय आणि अरेबियन साहित्यापेक्षा जास्त आहे.''

संस्कृत भाषेत लिहिलेल्या सर्व पुस्तकांमधून गोळा केलेली सर्व ऐतिहासिक माहिती ही इंग्लंडमधील प्राथमिक शाळांमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या अत्यंत क्षुल्लक संक्षिप्त रूपांतरांमध्ये आढळणाऱ्या माहितीपेक्षाही कमी मोलाची आहे. मला आशा आहे की या विधानातील मूर्खपणाचे गांभीर्य आपल्या डोक्यात आले असेल. आणि हे २ फेब्रुवारी १८३५ रोजी सामान्य विभागात, मॅकॉलेच्या शैक्षणिक अभिलेखांमधून निवडून काढलेले अंश (Selections from Educational Records) यामध्ये नोंदवले गेले होते. त्याने आपल्या त्या टिपण्णीची सुरुवातच हे कबूल करून केली होती - तो उपहास आणि उद्धटपणा पहा: त्याने लिहिलेल्या टिपण्णीची सुरुवात या ओळीने होते की, ''मला संस्कृत किंवा अरबी या यापैकी कशाचेही ज्ञान नाही''.

पण ज्या बळावर त्याने निष्कर्ष काढला. त्याने आधी स्वतःच्या अज्ञानाची कबुली दिली आणि लगेचच आपला निकाल सुनावला. आणि कोणत्याही टप्प्यावर त्याने पुराव्यांची शाहनिशा करण्याचेही कष्ट घेतले नाहीत. अशा क्रमाने दिलेला हा निकाल होता. खटला सुरू होण्यापूर्वीच सुनावलेली ही एक शिक्षा होती. आणि ती एका उपखंडाची शैक्षणिक नीती बनली.१८१७ मध्ये, जेम्स मिल याने द हिस्ट्री ऑफ ब्रिटिश इंडिया हे पुस्तक प्रकाशित केले. हेलीबरी येथील हे एक प्रमाणित पुस्तक होते, जिथे कंपनी आपल्यावर राज्य करण्यासाठी पाठवल्या जाणाऱ्या लोकांना प्रशिक्षण देत असे. आणि हे जेम्स मिलचे १८१७ मधील द हिस्ट्री ऑफ ब्रिटिश इंडिया पुस्तक भारतात कधीही पाऊल न ठेवता किंवा कोणतीही भारतीय भाषा न शिकता लिहिले गेले होते. त्याचे असे मत होते की, एका योग्य पात्रता असलेल्या माणसाला भारतात आयुष्यभर आपले डोळे आणि कान उघडे ठेवून जेवढे शिकता येईल, त्यापेक्षा जास्त तो इंग्लंडमधील आपल्या अभ्यासिकेत बसून एका वर्षात भारताविषयी शिकू शकतो.

आणि याउलट, भैरप्पांनी कसे प्रत्यक्ष ठिकाणी जाऊन, लोकांसोबत राहून, पार्श्वभूमी समजून घेऊन मग पुस्तक लिहिले, याबद्दल मी जे सांगितले त्याची तुलना करा. आणि तरीही त्यांना एका चौकटीत बंदिस्त केले जाते आणि हेच आपल्याला सतत खाऊ घातले जात आहे. आपल्या शाळा आणि महाविद्यालयांमध्ये हेच शिकवले जात आहे. ज्या संस्कृतीला ते नाकारत होते, तिने हजारो वर्षांपासून प्रगत ऐतिहासिक नोंदी जतन करून ठेवल्या होत्या. इसवी सन ११४८ ते ११५० दरम्यान काश्मीरमध्ये लिहिणाऱ्या कल्हणाने इतिहासकाराच्या कर्तव्याची व्याख्या करून राजतरंगिणीची सुरुवात केली आहे. आणि तो संस्कृतमध्ये काय म्हणतो? मी त्याचे भाषांतर करते. तो म्हणतो, ''तोच सत्पुरुष कौतुकास पात्र आहे, ज्याची वाणी भूतकाळातील घटनांचे वर्णन करताना आसक्ती आणि द्वेषापासून मुक्त राहून एखाद्या न्यायाधीशाप्रमाणे निष्पक्ष राहते''.

कल्हण, राजतरंगिणी, ११४८ सालातील नोंद. आणि त्यानंतरच्या शतकांमध्ये मॅकॉले म्हणतो की त्याला संस्कृत किंवा अरबी येत नाही, ''पण तरीही मी यावर माझा निर्णय देईन''. वस्तुनिष्ठतेची ही व्याख्या—राजतरंगिणीतील जी मी तुम्हाला सांगितली—ही वस्तुनिष्ठतेची अशी व्याख्या आहे जिची कोणताही आधुनिक इतिहासकार आनंदाने पाठराखण करेल, जी मॅकॉलेच्या आठ शतके आधी संस्कृतमध्ये लिहिली गेली होती. आणि जेव्हा आर. जी. भांडारकर, के. पी. जयस्वाल आणि हेमचंद्र रायचौधुरी यांसारख्या सुरुवातीच्या राष्ट्रवादी विद्वानांनी हे स्वदेशी अभिलेख शोधून काढले, तेव्हा त्यांनी भारताची सखोल ऐतिहासिक जाणीव सिद्ध केली. आता तुमच्याकडे त्यांची एक नवीन पिढी हेच काम करताना दिसत आहे. ते इथे माझ्यासमोर उपस्थित आहेत आणि हे पाहून माझ्या अंगावर काटा येतो. आपले इतिहासकार, ती परंपरा आता हळूहळू स्वतःचे अस्तित्व निर्माण करत आहे आणि स्वातंत्र्यानंतर अनेक दशके आपण नेमके याच गोष्टीला मुकलो होतो.

१९४७ नंतर काय घडले आणि ते अमान्य करण्याची किंमत काय होती? राजकीय स्वातंत्र्यासोबत बौद्धिक वसाहतीकरणातून मुक्ती देखील मिळेल, अशी कोणीही रास्त अपेक्षा ते बाळगू शकले असते, पण तसे घडले नाही आणि म्हणूनच माननीय पंतप्रधानांना लाल किल्ल्याच्या तटबंदीवरून सांगावे लागले, की "पंच प्राण: या वसाहतवादी मानसिकतेतून बाहेर पडा, वसाहतवादी असलेल्या प्रत्येक गोष्टीतून बाहेर पडा." त्यांना हे आता सांगावे लागले. ६० च्या दशकाच्या उत्तरार्धात आणि ७० च्या दशकात केंद्रीय शिक्षण मंत्रालयांच्या संरक्षणाखाली, आयसीएचआर (ICHR), एनसीईआरटी (NCERT), आयसीएसएसआर (ICSSR) सारख्या अग्रगण्य संशोधन संस्था आणि विद्यापीठांचे विभाग हे नेटवर्कचे वैचारिक गड बनले. त्यांना प्रचंड पाठबळ, निधी आणि राजाश्रय मिळाला.

आणि परिणामी ते अशा अनेक गोष्टी करण्यात यशस्वी झाले, ज्या आजतागायत मुळासकट उपटून काढणे आपल्याला कठीण जात आहे. त्या इतक्या खोलवर रुजल्या गेल्या आहेत. एनसीईआरटीच्या पाठ्यपुस्तकांनी प्रत्येक कालखंडात वर्गसंघर्ष आणि आर्थिक निर्धारवादास संस्थात्मक रूप दिले. रोमिला थापर, प्राचीन भारत १९६६, आर. एस. शर्मा, प्राचीन भारत १९७७, सतीश चंद्र, मध्ययुगीन भारत १९७८, बिपिन चंद्र, आधुनिक भारत १९७१. वा! कितीतरी खंडच्या खंड आणि त्यांचे वितरण आणि शाळा, महाविद्यालये व विद्यापीठांमध्ये त्यांची होणारी छापाई आणि त्यांना मिळणारे प्राधान्य! ती अशी मुख्य केंद्र बनली, ज्याच्या भोवती प्रत्येक गोष्टीचे वर्णन केले गेले. विजयनगर, पल्लव, चोल, पांड्य, अहोम, मराठे आणि आपल्या सागरी साम्राज्यांच्या संस्कृतीचे अखंड प्रवाह केवळ तळटीपांपुरती सीमित केले गेले, तर आक्रमकांसाठी संपूर्ण प्रकरणे राखीव ठेवली;

आणि त्या अधिकृत धोरणाचा विरोध करण्याची किंमत स्वतः भैरप्पांनी १९६९ मध्ये अनुभवली. आपण स्वतः भैरप्पा यांच्यावरील व्हिडिओच्या एका भागात हे पाहिले आहे. राष्ट्रीय एकात्मतेच्या नावाखाली शालेय पाठ्यपुस्तकांचे पुनरावलोकन करण्यासाठी केंद्र सरकारने राजदूत जी. पार्थसारथी यांच्या अध्यक्षतेखाली पाच सदस्यांची राष्ट्रीय समिती नेमली होती. जेव्हा समितीने काशी विश्वनाथ आणि मथुरा मंदिरांच्या विध्वंसाचे दस्तऐवजीकरण केलेले संदर्भ काढून टाकण्याचे ठरवले, तेव्हा डॉ. भैरप्पा यांनी मूलभूत तत्त्वांच्या आधारे त्याला विरोध केला. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की लाखो यात्रेकरू दरवर्षी काशी आणि मथुरा येथे जातात आणि उद्ध्वस्त झालेल्या मंदिरांच्या वास्तूवर उभे असलेले मशिदींचे बांधकाम स्वतः पाहतात. त्यांनी थेट विचारले की, जर इतिहास सत्यावर आधारित नसेल, तर त्याला काय किंमत उरते? आणि हे मी ८ ऑक्टोबर २००६ च्या विजय कर्नाटकमधील भैरप्पांच्या स्वतःच्या लेखनातून घेतले आहे. राजदूत जी. पार्थसारथी यांनी खाजगीत कबूल केले की हे आक्षेप शैक्षणिकदृष्ट्या वैध होते, पण राज्याच्या धोरणामुळे ते संदर्भ वगळणे आवश्यक असल्याचे त्यांनी स्पष्ट केले. आणि म्हणूनच मी म्हणते की इतिहास विकृत करणाऱ्या इतिहासकारांना मिळालेला राजाश्रय प्रचंड होता आणि तो थेट सरकारकडूनच मिळाला होता. भैरप्पा मागे हटले नाहीत आणि सुमारे पंधरवड्यानंतर त्यांच्याशिवाय समितीची पुनर्रचना करण्यात आली, ज्याचा उल्लेख त्यांनी आपण पाहिलेल्या व्हिडिओमधील मुलाखतीत केला आहे. त्यांची जागा एका मान्यताप्राप्त इतिहासकाराने, म्हणजेच अर्जुन देव यांनी घेतली.

स्मृतीचे व्यवस्थापन अप्रामाणिकपणाच्या नावाखाली क्वचितच केले जाते. ते जवळपास नेहमीच शहाणपणाच्या नावाखाली केले जाते आणि नेमकी हीच गोष्ट त्याचा प्रतिकार करणे इतके कठीण बनवते; आणि ही विषमता एकामागून एक अनेक भाषांमध्ये कायम राहिली. ही विषमता तेलगू साहित्यातही सुरू राहिली. श्री श्री श्रीरंगम श्रीनिवास राव यांनी आपल्या महाप्रस्थानम या लेखनातून मूलगामी कल्पनाशक्तीला साद घातली. ते तेलगूमध्ये म्हणतात,

"ई देश चरित्र चूसिना एमुंदी गर्वकारणम्?

नरजाती चरित्र समस्तम् परिपीडन परायण भावम्"

कोणत्याही देशाचा इतिहास पहा - मी त्या ओळींचे भाषांतर करत आहे - कोणत्याही देशाचा इतिहास पहा, त्यात अभिमान बाळगण्यासारखे काय आहे? मानवी वंशाचा संपूर्ण इतिहास हा शोषणाच्या मागे धावणारा आहे. १९५० मधील महाप्रस्थानम मधील देशचरित्रलु नावाच्या आपल्या कवितेत हे म्हटले आहे.

दुसरे एक प्रसिद्ध तेलगू लेखक चलम यांनी तर प्रस्थापित कौटुंबिक आणि सामाजिक रचनांना थेट आव्हान देत आणखी एक पाऊल पुढे टाकले. दुसऱ्या बाजूला कवी सम्राट विश्वनाथ सत्यनारायण उभे होते, ज्यांना नंतर विशिष्ट चौकटीत बंदिस्त केले गेले, ज्यांनी भारताच्या सांस्कृतिक निरंतरतेचे रक्षण केले. जेव्हा त्यांना विचारण्यात आले की जगाला आणखी एका रामायणाची का गरज आहे, तेव्हा त्यांनी "मराला नैता इल्ला रामायणा... बन्नाच्चो?" या स्पष्ट प्रश्नासह रामायण कल्पवृक्षम् या ग्रंथाची सुरुवात केली. याचा अर्थ असा की, "जर तुम्ही विचारले की, 'पुन्हा एकदा रामायण कशासाठी', तर हे घ्या: रामायण कल्पवृक्षम्". तेलगूमध्ये साहित्य क्षेत्राचे मक्तेदार कशा प्रकारे काहींना परवानगी द्यायचे आणि काहींना कसे चौकटीत डांबायचे, हे यात दिसते.

त्यामुळे विश्वनाथ यांना १९६२ मध्ये साहित्य अकादमी पुरस्कार आणि त्यानंतर १९७० मध्ये ज्ञानपीठ पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले, जो श्री श्री यांना कधीही मिळाला नाही. त्यांचे वाचक होते, त्यांचे अनुयायी होते; वाचक हेच त्यांच्यासाठी सर्वस्व होते, पण मी तुमच्यासमोर जे रूपक मांडत आहे, त्या रंगमंचावर यातील कशाला समान स्थान मिळाले का? तसे झाले नाही; समीक्षक आणि नियतकालिके, अभ्यासक्रम आणि साहित्यिक नकाशा हे सर्व दुसऱ्या बाजूच्या विचारसरणीभोवती आखले गेले होते. विश्वनाथ यांना एक संशोधनवादी आणि पुनरुज्जीवनवादी, जुन्या छंद-रचनांना चिकटून राहिलेला मनुष्य म्हणून बाजूला सारले गेले; त्यांच्या विद्वत्तेची दखल घेतली गेली खरी, पण ती बाजूला सारली गेली. त्यामुळे जर तुम्हाला वाटत असेल की हे फक्त कर्नाटक आणि आंध्रमध्येच घडत होते, तर तामिळनाडूमध्ये याहूनही वाईट परिस्थिती येणार होती.

मी एका मिनिटासाठी नंतरच्या काळापासून सुरुवात करून मागे येते. फेब्रुवारी २००९ मधील अर्थसंकल्पीय भाषणात, मंत्री - मला वाटते की ते प्राध्यापक अनगरन होते - त्यांच्या भाषणात म्हणतात की आम्ही २८ लेखकांचा सन्मान आणि प्रतिष्ठा पुनर्स्थापित करत आहोत. फेब्रुवारी २००९ चे अर्थसंकल्पीय भाषण - आम्ही २८ लेखकांचा सन्मान आणि प्रतिष्ठा पुनर्स्थापित करत आहोत. हे २८ लेखक नेमके कोण बरे? मी त्यांची नावे सांगेन, पण ती सांगण्यापूर्वी, हे तेच लेखक होते ज्यांना १९४९ पासून किंवा त्यापूर्वीच्या काळात - १९४९ मध्ये डीएमके (DMK) पक्षाचा जन्म झाला आणि त्यापूर्वी द्रविड कळघमच्या नावाने द्रविडी चळवळ आधीच सुरू झाली होती, जी राजकीय पक्षापेक्षा जास्त एक सामाजिक-सांस्कृतिक संघटना होती.

त्यामुळे तेव्हापासून, ज्या कोणत्याही लेखकांच्या लेखनात दोन वैशिष्ट्ये होती - राष्ट्रवाद किंवा हिंदू धर्म, किंवा हिंदू धर्माशी संबंधित साहित्य, मग ते रामायण असो वा महाभारत, यांपैकी कशाचाही प्रभाव त्यांच्या लेखनात असेल, तर अशा लेखकांना विशिष्ट चौकटीत बंदिस्त केले गेले, त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले गेले, इतकेच काय तर त्यांचा छळही केला गेला, त्यांना जाहीरपणे अपमानित केले गेले आणि बरेच काही. त्यांच्यापैकी अनेकांना याचा सामना करावा लागला आणि ही चळवळ अत्यंत तीव्र स्वरूपाची होती. पुन्हा एकदा तिला सरकारचे समर्थन लाभले होते. तामिळनाडूमध्ये भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसच्या पराभवानंतर, सत्तेत आलेला पक्ष नेहमीच द्रविड विचारांच्या प्रभावाखाली राहिला आहे, जो राष्ट्रवादाच्या विरोधात, संस्कृतच्या विरोधात आणि हिंदू विचारसरणीचा प्रभाव असलेल्या प्रत्येक गोष्टीच्या विरोधात होता.

त्यामुळे एक साधे उदाहरण म्हणजे कंब रामायणम् हे कंबन यांनी तमिळमध्ये लिहिलेल्या रामायणाचे एक उत्तम उदाहरण आहे. हे वाल्मिकी रामायणाचे शब्दशः भाषांतर नाही; यात अनेक तमिळ विचार, समुद्रकिनारी राहणाऱ्या लोकांची जीवनशैली, पर्वत, राहणीमान या सर्वांचा समावेश कंबन यांच्या रामायणात करण्यात आला आहे. द्रविडी चळवळीने यावर कडाडून टीका केली. मी नाव घेत नाही, पण एका अत्यंत प्रमुख तमिळ राजकीय नेत्याने रामायणातील श्रृंगार रसावर आधारित काही भागांचे अत्यंत अपमानास्पद वर्णन करणारे पुस्तक लिहिले. ते अशा पद्धतीने लिहिले गेले होते की रामायण हे जणू अश्लील आहे, असे भासवले जावे. या थराला जाऊन त्यांनी रामायणाची विटंबना केली.

त्यामुळे एक अत्यंत देशभक्त तमिळ व्यक्ती पुढे आली आणि म्हणाली की, "नाही, मी हे स्वीकारणार नाही. राम माझा नायक आहे. राम माझा देव आहे आणि रामायण मला अशा अनेक चांगल्या गोष्टी शिकवते, ज्या मला माझ्या मुलांपर्यंत आणि भावी पिढीपर्यंत पोहोचवायच्या आहेत." म्हणून त्यांनी सत्ताधारी व्यवस्थेविरुद्ध बंड पुकारण्यासाठी

संपूर्ण तामिळनाडूमध्ये कंबर कळघमची स्थापना केली, जी हिंदू, राष्ट्रवादी, संस्कृत किंवा हिंदू विचारसरणीच्या विरोधात गेलेल्या त्या व्यवस्थेविरुद्ध होती. त्यांनी जागोजागी कंबर कळघमची स्थापना केली. आजही ते कंबर कळघम कंब रामायणाचा प्रसार करण्यात भरभराटीस येत आहे.

त्याचप्रमाणे, रसिकमणी टी. के. चिदंबरनाथ मुदलियार नावाचे आणखी एक लेखक होते. तेसुद्धा रामायणाचे मोठे अभ्यासक होते. त्यांनी 'कंबन तरुम् रामायणम्' म्हणजेच "कंबन यांनी दिलेले रामायण" हे पुस्तक लिहिले. त्यांना बहिष्कृत करण्यात आले आणि विचारले गेले, "तुम्ही असे कसे करू शकता?" असे अनेक जण आहेत. वैयापुरी पिल्लई हे एक महान विद्वान होते. ते एक साहित्यिक समीक्षक होते. त्यांनाही बहिष्कृत केले गेले. त्यामुळे फेब्रुवारी २००९ मध्ये तामिळनाडूच्या अर्थमंत्र्यांनी ज्या २८लेखकांचा उल्लेख करून "आम्ही त्यांचा सन्मान आणि प्रतिष्ठा आम्ही पुनर्स्थापित करत आहोत" असे सांगितले, ते सर्व तेच लोक होते ज्यांना राष्ट्रवादी असल्याबद्दल आणि भारताचा आणि प्राचीन संस्कृतीचा विचार केल्याबद्दल बहिष्कृत केले गेले होते.

द्रविडी चळवळीचा भाग असलेल्या एका पक्षाला सत्तेवर यावे लागले आणि अर्थसंकल्पीय भाषणात म्हणावे लागले की, "मला हा सन्मान पुनर्स्थापित करायचा आहे. त्यांनी त्यांच्या हयातीत प्रकाशित केलेल्या पुस्तकांच्या संख्येच्या मूल्यांकनानुसार आम्ही पैसे देऊ. हे पुनर्स्थापन होईपर्यंत त्यातील काही जण जिवंतही नव्हते आणि काहींनी तर याला विरोधही केला, कारण त्यांच्या पुस्तकांचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले होते. द्रविड विचारसरणीमुळे दशकानुदशके या छळाचा सामना करत असलेल्या कुटुंबांची स्वतःची छोटी प्रकाशने होती, ज्यांच्या माध्यमातून ते त्यांच्या आजोबांनी, वडिलांनी लिहिलेले साहित्य प्रकाशित करत होते, ज्यांना त्या द्रविडी संस्कृतीने नाकारले होते. ते म्हणाले की, "आम्ही स्वतः हे प्रकाशित करत आहोत. तुम्ही येऊन आम्हाला काही सांगण्याची गरज नाही. आम्ही २०० प्रती प्रकाशित करू किंवा ५०, पण त्याचे राष्ट्रीयीकरण करणारे तुम्ही कोण? तुम्हीच तर सुरुवातीपासून त्याचा अपमान केला होता.

पण असो, त्यांचे राष्ट्रीयीकरण झालेच. परंतु आपल्या स्वतंत्र भारतातील साहित्य क्षेत्रातील मक्तेदारांच्या विरोधात जाणाऱ्या वैचारिक विचारसरणीमुळे लोकांना विशिष्ट चौकटीत बंदिस्त करण्याचा हा इतिहास आहे. हे तेच लोक होते ज्यांनी भारतीय संस्कृतीबद्दल अभिमानाने लिहिले. त्या सर्व २८ जणांचा मान फेब्रुवारी २००९ मधील अर्थसंकल्पीय भाषणात पुनर्स्थापित करावा लागला. त्यामुळे या संपूर्ण मक्तेदारीच्या यंत्रणेला मोठा पाठिंबा होता. मला सांगा, आपल्यापैकी किती जण सोव्हिएत लँड प्रकाशनांनी प्रभावित झाले नसतील? किती सुंदर पुस्तके! त्यांनी किती अप्रतिम पुस्तके प्रकाशित केली, पण ते सर्व प्रचाराचे साहित्य होते आणि त्या माध्यमातूनच मला पुश्किनला समजून घेण्याचा फायदा झाला. किती सुंदर चित्रे होती त्यात! पण या सर्वांसाठी कम्युनिस्ट इंटरनॅशनलने (साम्यवादी आंतरराष्ट्रीय संघटनेने) निधी पुरवला होता.

तामिळनाडूतील प्रत्येक घरात व्हिएतनाम युद्ध का होत आहे याविषयीचे पुस्तक पोहोचायचे, पण आपल्यावर अमेरिकेतून गहू आयात करण्याची वेळ का आली, हे सांगणारे एकही पुस्तक तिथे नव्हते. आम्हाला हे सांगणारे कोणतेही पुस्तक नव्हते. मी तमिळ भाषेत **येन इन्द व्हिएतनाम पोर'** म्हणजेच 'हे व्हिएतनाम युद्ध का सुरू आहे?' या पुस्तकाच्या प्रती वाचल्या आहेत, पण जो निधी या सर्व प्रकाशनांना आणि सुंदर सांस्कृतिक घरांना पाठिंबा देण्यासाठी आला होता - मला खात्री आहे की शांतिश्री आपल्याला याबद्दल अधिक सांगू शकतील. या अप्रतिम प्रकाशनांच्या माध्यमातून तुमच्या मनात विचार पेरण्याचे जे प्रयत्न झाले, ते मला वाटते साधारण सन २००० पर्यंत चालले आणि त्यानंतर, अर्थातच, विक्रम संपत यांच्यासारखे अनेक लोक स्वतःहून ही धुरा सांभाळत आहे.

हा जगभरातील एक पॅटर्न आहे. तुम्ही ऐकले असेलच - केरळबद्दल बोलताना मी एक गोष्ट सांगायचे विसरले: केरळमधील प्रभात बुक हाऊसने २८ शाखा चालवून फिरत्या वाहनांद्वारे गावोगावी पुस्तके पोहोचवली—आणि ही सर्व प्रचाराची सामग्री होती. अगदी पॉल झकारियासारख्या लेखकांनीही एकदा म्हटले होते की, 'मी १२ वर्षांचा होईपर्यंत एक कट्टर कम्युनिस्ट होतो.' मुलांवर याचा किती मोठा प्रभाव पडला असेल, याची कल्पना करा! कंबन यांना जिवंत ठेवण्यासाठी तामिळनाडूमध्ये सा. गणेशन यांनी सुरू केलेल्या कंबर कळघमबद्दल मी तुम्हाला सांगितलेच, पण अगदी २०१३ सारख्या अलीकडच्या काळापर्यंतही, जो डी'क्रूझ — तुमच्यापैकी किती जणांनी त्यांचे नाव ऐकले आहे मला माहित नाही - ते तामिळनाडूच्या दक्षिण भागातील कोळी (मच्छीमार) समाजातील आहेत. त्यांनी आळी सूळ उलगु (Aazhi Soor Ulagam) नावाचे पुस्तक लिहिले, ज्याचा अर्थ समुद्राने वेढलेले जग असा होतो.

साहित्य अकादमीने त्यांच्या पुरस्काराची घोषणा केली, पण त्यांना पुरस्कार मिळण्यापूर्वीच प्रकाशकाने सांगितले, "नाही, नाही, आम्ही तुमचे पुस्तक प्रकाशित करणार नाही, माफ करा" आणि तिथे मोठा वाद निर्माण झाला. का बरं? त्यांनी गुजरातच्या मुख्यमंत्र्यांच्या प्रशासनाची, तिथे येणाऱ्या उद्योगांची आणि बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या कार्यपद्धतीची

प्रशंसा केली होती. ते स्वतः एका बहुराष्ट्रीय कंपनीत काम करत होते, पण त्यांनी कोळी समाज आणि ते ज्या किनारपट्टीच्या भागात राहतात, त्याबद्दल हे अप्रतिम पुस्तक लिहिले होते. प्रकाशकांनी त्यांचे पुस्तक प्रकाशित करण्यास स्पष्ट नकार दिला! ते म्हणाले, "नाही, नाही, तुम्ही मुख्यमंत्र्यांचे असे कौतुक कसे करू शकता?" हा प्रकार अगदी २०१३ पर्यंत असाच सुरू राहिला.

तो सोव्हिएत काळ आठवा, आंद्रे इदानोव्ह यांनी ऑगस्ट १९३४ मध्ये म्हटले होते की, "होय, सोव्हिएत साहित्य हे विशिष्ट हेतूने प्रेरित किंवा पक्षपाती आहे, कारण वर्गसंघर्षाच्या युगात असे कोणतेही साहित्य असू शकत नाही आणि असणे शक्यही नाही जे वर्ग-साहित्य नाही आणि म्हणूनच आम्ही ते प्रकाशित करू." हे एक उघड विधान होते आणि ते प्रकाशन केवळ सोव्हिएत लँडपुरते मर्यादित राहिले नाही; ते जगभर पसरले. ते इतक्या थराला गेले की चायकोव्स्कीसारख्या अप्रतिम संगीतकारावरही शिक्का मारण्यात आला, त्याचे नाव बदलण्यात आले आणि नंतर बऱ्याच फेरबदलानंतर त्याला खरा रशियन प्रतिभावान म्हणून स्वीकारण्यात आले; पण आधी त्यांना नाकारले गेले होते आणि बऱ्याच डागडुजीनंतर त्यांना परत मुख्य प्रवाहात आणले गेले.

ब्रिटनमध्येही अलीकडच्या काळापर्यंत तुम्ही रॉजर स्क्रूटन यांना या गोष्टींबद्दल बोलताना ऐकले असेल. १९७९ मध्ये द मीनिंग ऑफ कंझर्व्हेटिझम हे त्यांचे पुस्तक कसे प्रकाशित झाले आणि त्यामुळे त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीला कसा सुरुंग लागला, याचे वर्णन त्यांनी केले आहे. अगदी १९७९ सारख्या अलीकडच्या काळातही ब्रिटनमध्ये, उजव्या विचारसरणीच्या बाजूने लिहिणाऱ्या व्यक्तीला द मीनिंग ऑफ कंझर्व्हेटिझम लिहिण्यासाठी संपवले गेले. त्यांनी नमूद केले की, त्यांच्या केंब्रिज कॉलेजच्या ग्रंथालयात त्यांना मार्क्स, लेनिन आणि माओ आढळले, पण स्ट्रॉस, फोगेलिन, हायेक किंवा फ्रीडमन आढळले नाहीत. त्यांनी हे २००३ मध्ये म्हटले होते. त्यांनी विचारले: उजव्या विचारसरणीच्या लोकांना शिक्षण व्यवस्थेत का बाजूला सारले जाते, प्रसारमाध्यमांमध्ये त्यांची निंदा का केली जाते आणि राजकीय वर्गाकडून त्यांना अस्पृश्य का मानले जाते?

आणि हे त्यांच्या फूल्स, फ्रॉड्स अँड फायरब्रँड्स या पुस्तकात म्हटले आहे. ते असे म्हणतात. त्यामुळे युनायटेड किंगडमसारख्या देशातही अशा प्रकारचा सहन करावा लागतो. मार्गारेट थॅचर यांनी यातून निर्माण झालेल्या एकमताची व्याख्या अशी केली की, "अशा गोष्टीच्या शोधात सर्व श्रद्धा, तत्त्वे, मूल्ये आणि धोरणे सोडून देण्याची प्रक्रिया, ज्यावर कोणाचाही विश्वास नाही, पण ज्याला कोणी विरोधही करत नाही". मार्गारेट थॅचर यांच्या शैलीतच ती अतिशय सुंदरपणे टिपली गेली आहे. मला याची आठवण करून देणे योग्य वाटते. "अशा गोष्टीच्या शोधात सर्व श्रद्धा, तत्त्वे, मूल्ये आणि धोरणे सोडून देण्याची प्रक्रिया, ज्यावर कोणाचाही विश्वास नाही पण ज्याला कोणी विरोधही करत नाही".

त्यामुळे आज आपण पाहत आहोत की हा विरोध अगदी स्पष्ट आणि मोठ्या आवाजात होत आहे. येथे विचारवंतांकडून नेमकी हीच अपेक्षा केली जात होती: कृत्रिम राजकीय एकमतासमोर शरणागती पत्करा किंवा संस्थात्मक पातळीवरून नामशेष होण्यासाठी तयार राहा. आपण हे गेल्या काही दशकांत पाहिले आहे. ही मक्तेदारी अजूनही सुरूच आहे. मला हे वेगळे सांगण्याची गरज नाही. इथेच पहा: डॉ. विक्रम संपत यांच्याकडे इतिहासात डॉक्टरेट असूनही, ते रॉयल हिस्टोरिकल सोसायटीचे निवडून आलेले फेलो असूनही, हजारो प्राथमिक दस्तऐवज व शेकडो खाजगी कागदपत्रांवर आधारित त्यांचे अनेक खंडांचे ग्रंथ असूनही, त्यांचे निष्कर्ष प्रस्थापित विचारांशी सुसंगत नसल्यामुळे त्यांना इतिहासकार नाही, तर केवळ एक लोकप्रिय लेखक आणि हौशी लेखक म्हणून हिणवण्याचे सक्रिय प्रयत्न केले गेले.

या मक्तेदारांकडून मिळणारा संदेश यापेक्षा अधिक स्पष्ट असूच शकत नाही: तुमची डॉक्टरेट काहीही असो, तुमचे संदर्भ काहीही असोत, त्यांच्या सदस्यत्व कार्डाशिवाय तुम्हाला व्यासपीठावर स्थान मिळत नाही. हेच मक्तेदार विद्यापीठांमधील उच्च पदांवर विराजमान असतात आणि मूल काय वाचणार आणि काय वाचणार नाही हे ठरवणाऱ्या समित्यांवर ताबा ठेवून असतात. कोणते संशोधन निधीस पात्र आहे आणि कोणते शांतपणे बाजूला सारली जाईल, हे तेच ठरवतात. ते अशा देशाबद्दल परदेशी वृत्तपत्रांमध्ये लिहितात, ज्याच्याबद्दल त्यांनी आधीच मत बनवले आहे. आणि ते नेमक्या त्याच यंत्रणेचे वारसदार आहेत, जी मी आतापर्यंत वर्णन केली आहे. कॉमिन्टर्न संपला आहे, कम्युनिस्ट इंटरनॅशनल (साम्यवादी आंतरराष्ट्रीय संघटना) नष्ट झाली आहे. पण तिने मागे सोडलेली सवय मात्र गेलेली नाही. ती सवय म्हणजे, पुराव्यांनी काय सांगावे हे आधीच ठरवून टाकणे आणि नंतर त्या पुराव्यांचा वेगळा अर्थ लावणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीला केवळ एक विरोधक न मानता शत्रू मानणे.

हा खटला सुरू होण्यापूर्वीच निकाल देण्यासारखा प्रकार आहे आणि म्हणूनच, शेवटी, आज मी काय मागत आहे? रंगमंचाची एक बाजू बंद पाडण्याची आमची कोणतीही मागणी नाही, किंवा एका बाजूची मक्तेदारी काढून दुसऱ्या बाजूला ती देण्यामध्येही आम्हाला रस नाही. जर मक्तेदारी तशीच राहिली आणि फक्त अभिनेत्यांनी बाजू बदलल्या,

तर कशाचीही मुक्तता होत नाही; फक्त व्यवस्थापन बदलते. जेव्हा विरोधी विचारसरणीचा घटश्राद्धसारखा चित्रपट बनवला गेला — तुम्ही याबद्दल ऐकले असेलच — तेव्हा भारताने तो पाहिला. भारतातील काहींनी त्याचे कौतुक केले आणि काहींनी तर त्याचा उत्सवही साजरा केला. ती उदारता परस्पर आणि दोन्ही बाजूंनी असायला हवी.

आम्ही संपूर्ण रंगमंच पूर्ववत करण्याची मागणी करत आहोत: डाव्या बाजूला जागा, उजव्या बाजूला जागा आणि एक खुले मध्यवर्ती स्थान, जिथे सर्व विचारसरणीचे विचारवंत एकत्र येऊ शकतील. पुराव्यांची पारख करण्याबाबत ज्यांच्यावर विश्वास ठेवला जाऊ शकतो, अशा सुजाण जनतेसमोर विचारांचे द्वंद्व होऊ द्या. आजचा भारत आत्मविश्वासी आहे आणि त्याबद्दल तो अजिबात लाजत नाही, तसेच आपल्या स्वतःच्या वारशाचा अभ्यास करण्यासाठी आता आपण इतर कोणाच्याही परवानगीची वाट पाहत नाही. आपण आपले शिलालेख पुन्हा वाचत आहोत, आपल्या सागरी व्यापाराचा शोध घेत आहोत, आपल्या गणिताकडे परत जात आहोत, आणि या गोष्टी अत्यंत आनंदाने व तितक्याच अचूकतेने सांगत आहोत. माझ्या मते, वसाहतवादमुक्तीचा हाच अर्थ असला पाहिजे.

हे केवळ एका ठरवून दिलेल्या पाठ्यपुस्तकाची जागा दुसऱ्या पाठ्यपुस्तकाने घेण्याइतपत सोपे असू शकत नाही. याचा अर्थ अधिक व्यापक अभिलेख, अधिक भाषा, अधिक कठीण प्रश्न आणि अभ्यासकांचे एक मोठे वर्तुळ, ज्यांचे लेखन खरोखरच वाचले जाईल असाच असायला हवा. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे, याचा अर्थ असा की पुराव्यांनी काय सांगावे हे आधीच ठरवण्याचा अधिकार कोणत्याही प्रस्थापित व्यवस्थेला असणार नाही. इतिहासकार, कादंबरीकार, चित्रकार आणि कथाकार अशा विविध आवाजांचा आज सन्मान करण्यामागचा हाच उद्देश आहे. हे रंगमंचावर पाऊल ठेवणारे नवे आवाज आहेत. डॉ. भैरप्पा वयाच्या ९५ व्या वर्षी आपल्याला सोडून गेले. ते निर्दोष किंवा अचूक नसतीलही, आणि ते तसेच होते असा आव आणून आपण त्यांचा सन्मान करत नाही. मात्र, ते अत्यंत प्रामाणिक होते आणि हा प्रामाणिकपणा त्यांनी स्वतःच्या व्यावसायिक कारकिर्दीची मोठी किंमत मोजून जपला. त्यांनी आपल्या व्यवसायाचे अगदी सोप्या शब्दांत सार मांडले, "साहित्याचे काम मानवी संवेदनशीलता परिष्कृत करणे हे आहे". त्यांनी कधीही अनुयायांची फौज उभी करण्याचा प्रयत्न केला नाही; तर मानवी मन सत्याला कसे समजून घेते, हे अधिक परिष्कृत करण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला: सत्य मत्तू सौंदर्य - सत्य आणि सौंदर्य. आपल्याइतक्या प्राचीन संस्कृतीसाठी, हे खरोखरच एक बौद्धिक स्वराज्याचे कृत्य आहे. होय, प्रोसेनजीत, तुमचे म्हणणे बरोबर होते की '९१ मध्ये आपल्याला आर्थिक स्वातंत्र्य मिळाले, पण मला वाटते की आता कुठे बौद्धिक स्वातंत्र्याला बळ मिळत आहे. त्यामुळे बौद्धिक स्वातंत्र्याने आपल्याला स्वतःला जाणून घेण्याचा अधिकार दिला पाहिजे. आज ५ सप्टेंबर रोजी आपल्या शिक्षकांना आणि आज डॉ. भैरप्पांसारख्या विचारवंतांना आपण देऊ शकणारी सर्वोत्तम आदरांजली हीच असेल की, भारताच्या बौद्धिक रंगमंचाच्या दोन्ही बाजू आपण प्रज्वलित ठेवूया, जेणेकरून हा प्रयोग अखंड सुरू राहू शकेल. मंथन सुरू राहू द्या आणि पुरावे, कठोर संशोधन आणि यांनाच अंतिम शब्द ठरू द्या; आणि एकत्रितपणे भारताला बौद्धिक स्वराज्याच्या या सुवर्णयुगाकडे पुढे नेऊया.

खूप खूप धन्यवाद.